

K otázce možností automatizované formalizace materiálních pramenů práva

Adam Ptašník*

Při výzkumech možností podpory zpracování právních textů při tvorbě práva se, pokud je mi známo, dosud nikdo nezabýval automatizovaným zpracováním (formalizací) materiálních pramenů práva. Ačkoli se

využití počítačů pro tuto oblast bude zdát i odborníkům spíše z kategorie sci-fi, při bližším zkoumání objevíme, že i zde existují problémy, s nimiž by si stroje mohly poradit alespoň v tom smyslu, že by člověku

* Mgr. Bc. Adam Ptašník, interní doktorand, katedra Teorie práva, Právnická fakulta Masarykovy univerzity v Brně

rozšířily spektrum potřebných informací pro tvorbu práva a zároveň by usnadnily práci s těmito informacemi. Nebudeme se zde pokoušet vyšetřit veškeré možnosti použití strojů v této oblasti, ani předvést úplné řešení některého využití, protože to by vyžadovalo dlouhodobý a hluboký výzkum. Pouze se omezíme na konstatování některých možností, pokusíme se nalézt komplikace, které by mohly být spojeny s případným využitím té které možnosti a nastíníme některá možná řešení.

Na tomto místě si dovolíme odbočit do oblasti věd infromatických. Pro účely dalšího výkladu bude zapotřebí se seznámit s principem induktivní inference, jedné z metod umělé inteligence.

Ve své podstatě jde o tvorbu hypotéz platných pro konečný počet příkladů, na něž získal systém odpověď z vnějšku. Z toho vyplývá, že čím více „vzorových“ příkladů bude předloženo, tím správnější bude vytvořená hypotéza (v našem případě např. právní pravidlo více odpovídající záměru). Limitně systém vytvoří správnou hypotézu (správné a přesné pravidlo). Není ale možné odhadnout, kolik iterací bude umělá inteligence potřebovat ke stanovení pravidla alespoň uspokojivě přesného. Ani člověk nedokáže přesně formulovat znění pravidla zamýšleného, nebo převzatého z nepsaného systému. Toto číslo může v praxi růst nad reálné meze (umělá inteligence potřebuje k „naučení“ více norem, než bylo vůbec kdy vydáno), pro tento případ by induktivní inference nebyla vůbec použitelná. My však můžeme zůstat optimisty (dokud nebude prokázán opak) a předpokládat, že se tak nestane.

Pro potřeby této práce můžeme materiální prameny práva rozdělit do 3 základních skupin podle pravidel, která obsahují, na prameny s preskriptivními pravidly, prameny s deskriptivními pravidly a další materiální prameny práva.

1. MATERIÁLNÍ PRAMENY PRÁVA S PRESKRIPTIVNÍMI PRAVIDLY

Jedná se o jakékoli systémy obsahujícími normy (samozřejmě mimo na daném území a v daném čase platné právo), tedy pravidla ukládající určité povinnosti a zákazy, která by neměla být porušována. Obvykle se schéma normy zapisuje ve tvaru „*Je-li A, má být B*“. Lze si představit i situaci, že „*je A a přesto není B*“. V takovém případě nastupují v těchto systémech sankce různého druhu. Materiálním pramenem práva určitého státu tak mohou být jakékoli mimoprávní normativní systémy (např. morálka, náboženství, sport, etika, zvyky, apod.), ale i právní systémy jiných států, historické, či mezinárodní právo (i ty-

to systémy však pro účely této práce budeme považovat za mimoprávní ve smyslu, že se nejedná o normy platného vnitrostátního práva). Právo tvůrci se v této oblasti inspirovali velmi často. Existují tři hlavní způsoby, jakými mohou tyto systémy ovlivňovat právo ve fázi jeho tvorby. Buď jsou přejímány přímo za normy právní, nebo je na mimoprávní normy odkazováno, nebo se jen hodnotí navrhované právo mimoprávním systémem, je-li s ním v souladu, či rozporu (např. jako argument ve prospěch, či proti návrhu). Nyní se pokusíme popsat možnosti automatizace těchto tří způsobů ovlivňování vznikajícího práva, přitom první z nich popíšeme podrobněji, kdežto u dalších si budeme všimnout pouze rozdílů.

1.1. PŘEJÍMÁNÍ MIMOPRÁVNÍCH NOREM

Jde o to, zda je možné vyvinout automatizovaný systém, který by byl schopen některá mimoprávní pravidla začlenit do navrhovaného právního předpisu tak, že po schválení návrhu předpisu, se stane pravidlem právním.

Tento postup lze realizovat ve dvou fázích. Jednak je třeba zajistit textové vyjádření mimoprávního pravidla, a poté toto vyjádření zpracovat. Druhou fází se zde příliš zabývat nebudeme, neboť se jedná o naprosto stejnou činnost jako zpracovávání navrhovaného textu získaného jiným způsobem (např. původního, nově zapsaného návrhu, nebo získaného zpracováním formálních pramenů práva, apod.) a netýká se přímo specifických problémů formalizace materiálních pramenů. Některá pravidla jsou již v písemné podobě vyjádřena. A to taková, která mají autentické znění (např. historické právo), nebo znění nějakou autoritou písemně zachycené (např. sport, morálka). Přestože u nich již můžeme přejít přímo k druhé fázi, dovolíme si ještě několik poznámek k těmto pravidlům a jejich zachycení.

Historické právo nebo obdobný psaný systém může být zpracován stejně jako je třeba pro potřeby tvorby práva zpracovat existující platné právo. Nejdříve musíme písemné vyjádření pravidla nalézt. Můžeme k tomu využít některý ze systémů automatizovaného zpracování pro fázi realizace práva (nebo pro jiné psané normativní systémy odpovídající informační systém). Naším legislativním záměrem může například být upraven konkrétní institut „*stejně jak byl upraven za první republiky*“. Postačí nám, zjednodušeně řečeno, toto zadání¹ vložit do zmiňovaného systému, a ten nám – budeme-li úspěšní – odpoví zobrazením textu pravidla upravujícího tento institut v dané době. Text pak již můžeme použít. Využití automatizovaného systému pro fázi realizace práva však předpokládá

¹ Ve stávajících systémech je třeba zadání upravit do jazyka bližšího počítači, avšak vývoj informatiky směřuje jednoznačně k vyššímu uživatelskému komfortu, takže v blízké době počítači postačí doslovně citované zadání, abychom s velkou pravděpodobností získali potřebnou informaci.

určité předzpracování právního textu (minimálně indexací) tak, aby s ním systém uměl pracovat. Obecně platí, že čím starší právní text, tím obtížněji je strojově „srozumitelný“ (zpracovatelný), a to zejména proto, že i právo se vyvíjí, a to směrem ke konzistentnějšímu a jednoduššímu (i když ani to nelze tvrdit s odkazem na nedávné legislativní počiny – mluvíme zde o ideálním stavu). Avšak teprve zavedení určitých automatizací (chcete-li počítačové podpory) do právo-tvorby zajistí předzpracování předpisů již v této fázi. Počítač může sledovat navrhovaný text a upozorňovat na úseky, které se mu zdají „nesrozumitelné“, popř. navrhnout jejich změnu. Významně se tak zkracuje zpětná vazba, zajišťuje se tím jednoznačný výklad² a správné zpracování systémem pro fázi realizace práva a samozřejmě i pro další automatizovanou legislativu. Navíc výsledkem při předzpracování textu při právo-tvorbě je vedle sbírkového znění předpisu v přirozeném (právním) jazyce též jeho ekvivalent v jazyce počítačovém. Ten lze využít při dalším počítačovém zpracování předpisu namísto opětovného předzpracování textového vyjádření.

U pravidel zapsaných určitou autoritou může vstát problém, že tato autorita samozřejmě nemusí být všeobecně přijímána. Jde o politické rozhodnutí, či zápis budou právo-tvůrci považovat za správný.

Jestliže je tento zápis zpracován v informačním systému obdobně jako právní text, lze postupovat způsobem popsaným výše. Jinak je třeba buď text nejdříve takto zpracovat (což může být vykonáváno též automatizovaně), nebo vložit holý počítačem dosud nezpracovaný text, přitom však ztratíme výhody zpracovaného textu³, o nichž se zmíníme později.

Nemáme-li ani (přijatelný) text normativního systému, musíme jej vytvořit (ručně napsat), ostatně stejně jako jakýkoli jiný legislativní návrh. Máme na výběr: vyjádřit textem pouze konkrétní normu, kterou chceme do navrhované právní úpravy zahrnout, nebo vytvořit text celého mimoprávního systému. Druhá varianta je mnohem složitější a jeví se neúčelná. Pokud však tímto systémem při tvorbě práva nebudeme již více pracovat. Jestliže se dá předpokládat, že tento systém budeme při legislativní činnosti využívat více, může být efektivnější nejdříve jej zapsat, a až poté jeho část přejmout do práva. Získáme tak stejnou výhodu jako při zpracování formálních pramenů (v podstatě jednodušší automatizované formální zpracování). Zápis některých systémů (např. všech sportovních pravidel pro určitý sport) ani nebude činit větší potíže.

Další možnost vytvoření textu mimoprávního systému nám nabízí opět moderní počítačová technika. Spočívá v určení pravidel na základě „zkušenosti“. Automatický systém se pokouší co nejlépe naplnit šablo-

nu obecné normy „Je-li A, má být B.“ na základě informací o skutkovém stavu a o jeho posouzení. Pokouší se tedy nalézt takové „A“ a „B“ (hypotézu a dispoziční normy) tak, aby norma (systém norem) takto vytvořená odpovídala všem zadaným řešením všech zadaných skutkových podstat. Použitá metoda se nazývá induk-tivní inference, jejíž obecné principy jsme nastínili již v úvodu.

Některým z výše uvedených způsobů získaný text návrhu již můžeme zpracovávat stejným způsobem (a to i automatizovaně) jako jakýkoli jiný návrh zákona.

Zmíníme se zde však ještě o jednom specifiku materiálních pramenů práva. Pojmy těchto systémů jsou většinou velmi široké, vágní. To plyne již z povahy samotných systémů. Nelze podle nich autoritativně rozhodovat o právech a povinnostech nade vší pochybnost (nebo alespoň s řádným jednoznačným odůvodněním pomocí norem systému). Právo by však mělo být jiné. Prostor pro soudní či správní uvážení by se měl ponechat pouze tam, kde je to skutečně zapotřebí, neměl by být příliš častý. Jinak by docházelo k nerovnováze státní moci v neprospěch moci zákonodárné a k faktické převaze moci soudní a výkonné (byly by sice stanoveny zákonné mantinely rozhodování, ale tak široké, že by hrozila nepostihnutelná svévole aplikujícího orgánu). Je proto třeba při formalizaci materiálních pramenů práva zužovat význam pojmů.

Abychom to mohli (prostřednictvím automatického systému) činit, potřebujeme rozumět významu (sémantice) daného pojmu. Potřebujeme jej začlenit do struktury mezi ostatní pojmy. Pak teprve můžeme říci o některém pojmu, že má širší význam než pojem jiný. Je třeba vytvořit tezaurus všech potřebných pojmů. Zde narazíme však na závažný problém nevyjádřitelnosti pragmatického významu. Právní (jakýkoli odborný) jazyk je naštěstí bližší umělému (sémantickému) než obecný. Tezaurus tak lze vytvořit alespoň z velké části pojmového aparátu a pragmatický problém tak zmírnit⁴.

Za předpokladu existence dostatečného tezauru můžeme uvažovat o nejjednodušším řešení, což je zužování významu spočívající v nabízení tezaurově příbuzných pojmů, které mají přesnější význam (podřazené pojmy, ale i synonyma), právo-tvůrci, který z nich vybere jeden nebo několik užších vyhovujících pojmů. Druhou, již zmiňovanou metodou, je induk-tivní inference. Tato metoda vytvoří ze široce formulovaného pravidla na základě příkladů a jejich řešení (zda se na ně pravidlo má vztahovat) systém jiných pravidel a jejich výjimek, který je již dostatečně přesný, aby byl do práva převzat.

² To je samozřejmě ideální stav, ve skutečnosti se jen velmi omezí mnohoznačnost různých výkladů.

³ Zpracovaný text neprávního normativního systému je pro účely formalizace vlastně textem teprve předzpracovaným.

⁴ V současné době existuje například kvalitní tezaurus evropského práva Eurovoc.

1.2. ODKAZ NA MIMOPRÁVNÍ PRAVIDLA

Na první pohled se může zdát, že zde není žádný problém, nad kterým by se dalo uvažovat, a k jehož řešení bychom mohli využít stroje. Stačí přece do práva umístit normu odkazující na mimoprávní systém jako je např. § 265 obchodního zákoníku: „*Výkon práva, který je v rozporu se zásadami poctivého obchodního styku, nepoživá právní ochrany*“. Jak však již bylo uvedeno výše, jednou z výhod automatizované podpory legislativy je, že výsledkem je předzpracovaný právní text pro systémy určené pro fázi realizace práva. Takovýto právní text se pak může zpracovávat na vyšší kvalitativní úrovni, například expertním systémem.

Mimoprávní pravidla se takovýmto odkazem stávají vlastně pravidly právními, neboť jim právní norma propůjčuje právní závaznost pod určitou právní sankcí při porušení (v našem příkladě z obchodního zákoníka oslabení práva o nárok). Automatický systém pro fázi realizace práva by tedy s nimi měl umět pracovat. Měl by např. dokázat odpovědět na jednoduchou otázku, za jakých podmínek nastane následek zbavení práva právní ochrany, neboli jaký je obsah „A“ ve schématu normy „*je-li A, má být B*“. Spokojíme-li se s odpovědí, že tímto obsahem je rozpor se zásadami poctivého obchodního styku, není třeba materiální pramen zpracovávat. My však chceme, aby systém dokázal odpovědět i na otázku, zda dané chování (skutková podstata) je v souladu s právem a požívá právní ochrany, či nikoli. Systém tedy musí znát nejen právní, ale v našem případě i mimoprávní normy. Je třeba je do systému zapsat (ten je pak zpracuje stejně jako právní normy), nebo nechat vytvořit metodou umělé inteligence, tak jak bylo uvedeno výše.

V případě odkazu na mimoprávní pravidla automat nepotřebuje však znát přesné znění jejich textu. Postačí, pokud bude umět podle nich rozhodovat. V předchozí části šlo o to získat z mimoprávních pravidel text, aby mohl být zapsán jako právní norma klasickým způsobem publikace. Nyní právní normu již máme (ve formě odkazu na mimoprávní systém), nepotřebujeme tvořit její (detailnější) textové znění, ale její obsah. Induktivní inference se tedy bude ubírat trochu jiným směrem. Stroj se musí „*naučit*“ rozhodovat, zda zadaná skutková podstata je podřaditelná pod hypotézu odkazovací normy. Systém pravidel, který je takto vytvořen, se může skládat ze spousty jednoduchých pravidel a několikaúrovňové soustavy výjimek. Tato pravidla se podobají spíše logickým formulím než právním normám (můžeme je označit jako „*normativní kalkuly*“). Nemusejí být srozumitelná člověku, pouze počítači, který je jediný použije pro zjiš-

tění, zda vhodně popsaná skutková podstata je s mimoprávní normou v souladu, nebo rozporu.

1.3. HODNOCENÍ PRÁVA MIMOPRÁVNÍMI PRAVIDLY

Navrhovaný text právní normy lze hodnotit dle dosud platného práva, zda je s ním v souladu nebo rozporu⁵. Lze jej však také hodnotit mimoprávními normami? Do jisté míry ano. Situace je velmi podobná jako v předchozím případě. Automatizace též spočívá ve vytvoření systému pravidel, pomocí nichž se porovnává soulad s mimoprávním normativním systémem. Tentokrát se však neporovnávají skutkové podstaty, ale právní normy. Vystačíme si tedy pouze s normativním kalkulem, nemusíme vhodně zapisovat skutkové podstaty. Strojem vyprodukované závěry tak budou jednoznačnější, přesnější a prostě chyb spojených s pragmatickým poznáním skutku. Pravidla hodnocení lze vytvářet opět pomocí induktivní inference, jak bylo popsáno v minulém oddíle.

Zastavíme se zde u problému typického pro všechny sociální normativní systémy, a tím je čas. Aby stroj vytvořil plausibilní hypotézu pravidel, potřebuje určité množství testovacích vzorků. Každý testovací vzorek je však vázán na jiný časový okamžik (existoval v jiném čase). Přitom sociální normativní pravidlo, k němuž se má hypotéza přiblížit, se též časem vyvíjí. Je tedy třeba tento časový faktor vzít při induktivní inferenci v úvahu.

Informativní vzorek (tedy právní norma, či situace a informace, zda je s mimoprávním systémem v souladu, nebo rozporu) je absolutně platný pouze v okamžiku jeho vytvoření. Časem se může stát neplatným, nebo platným pouze za určitých okolností. Přiřadí se mu tedy veličina závislá na čase, která na počátku nabývá hodnoty 1 a časem se limitně blíží nule. Veličinu můžeme nazvat např. (časově podmíněná) pravděpodobnost. Pravidla vytvořená strojem na základě určitého informativního vzorku nabývají také této pravděpodobnosti závislé na pravděpodobnosti onoho vzorku. Výsledkem je, že pravidla, která nejsou potvrzena novými strojovými pozorováními, ztrácejí na hodnotě a pravděpodobnost správnosti posouzení souladu navrhovaných norem s mimoprávním systémem pouze na jejich základě se snižuje⁶.

Obdobné řešení se nabízí pro problém zdánlivé rozpornosti mimoprávních pravidel. Díky své vágnosti a šíři, a díky nekonečnosti prvků skutečnosti, kde každé jiné jsou relevantní pro aplikaci konkrétní normy, existují pravidla, která se vztahují na jedinou sku-

⁵ Rozpor se současným právem je mnohdy záměrný a potřebný právě proto, že je záměrem právo změnit. Díky jeho odhalení lze například konstruovat derogační klauzule.

⁶ Stanovení míry (rychlosti) snižování pravděpodobnosti pravidla je také problém vyžadující speciální studium každého mimoprávního systému.

tečnost, a spojují ji s jinými, někdy protichůdnými, následky. Člověk v takovémto případě volí to pravidlo, jehož hypotéza je nejbližší skutečnosti. To, které ve svých předpokladech zahrnuje nejvíce prvků posuzované skutečnosti. Přesto ani sám většinou neví, jaké skutečnosti jsou pro které pravidlo rozhodující. Pouze v konkrétním případě dokáže odůvodnit výběr konkrétního pravidla. Člověk dokáže rozhodovat na základě pragmatických informací, které má „vžité“. Stroj však takto rozhodovat nemůže. Může však pravidlu přidělit proměnnou veličinu (použitelnost) s hodnotou mezi 1 a 0, podle toho, jak často se pravidlo má používat (podle toho, jak často jej používá člověk pracující se strojem). Výsledek pak nabývá určité pravděpodobnosti správnosti podle toho jakou použitelnost měla použitá pravidla. Jestliže by se měly aplikovat dvě rozporná pravidla, aplikuje se to, které má větší míru použitelnosti. Směřuje-li však k jednomu výsledku několik méně použitelných pravidel, kdežto k jinému pouze jedno použitelnější, přednost může dostat první z výsledků⁷. Stroj též může jako výsledek nabídnout různě odůvodněné a podle míry použitelnosti použitých pravidel seřazené možnosti tak, aby člověk mohl jedno z odůvodnění potvrdit a odpovídajícím pravidlům tak zvýšit míru použitelnosti.

2. DESKRIPTIVNÍ (PRAVIDLOVÉ) MATERIÁLNÍ PRAMENY PRÁVA

Od materiálních pramenů práva popsaných v minulé části se tyto liší tím, že nepředepisují žádná pravidla chování, ale pouze popisují skutečnost. Lze je vyvodit z pozorování, nejsou vytvořeny uměle. V tomto ohledu se velmi blíží některým mimoprávním normativním systémům. Rozdíl není nikterak ostrý, spočívá v relativní neměnnosti. Zatímco předepisující pravidla (normy) se mění dle vůle tvůrce (např. společnosti) potenciálně náhodně a kdykoliv, popisující pravidla se nemění⁸. Pouze jejich vyjádření se může zpřesnit v závislosti na stavu vědeckého poznání. Neostrost rozdílu se projevuje u obtížně a zdlouhavě měnitelných systémů, jako např. morálka, kultura, apod.

Mezi pravidlové prameny práva můžeme zařadit veškeré přírodovědné systémy jako matematiku, fyziku, ekonomii a biologii, ale také některé humanitní systémy, které jsou na rozhraní deskriptivních a preskriptivních pramenů, např. sociologie, psychologie, apod. Společným znakem jsou pravidla typu „Je-li A, je (ne-ná, nastane, ...) B“, přičemž v daném světě nelze, aby „bylo A a nebylo (bylo, nenastalo, ...) B“, popř. funk-

ce „ $y = f(x_1, \dots, x_2)$ “, kde A a B je soubor jevů, x a y jsou hodnoty.

Pro jejich snadné zpracování hovoří většinou jednoduchá strojová vyjádřitelnost a neměnnost. Proti pak jejich obrovské nepostihnutelné množství, a vysoká míra irrelevance pro právo – většinu z těchto pravidel není možno pro právo využít. Problémem k řešení je tedy spíše výběr pravidel, která mají být zpracovávána, než samotné jejich zpracování.

Výběr může vykonávat člověk, ale také za pomoci automatizovaného systému sám počítač. Ten nemůže na základě deskriptivních pravidel navrhnout novou právní úpravu, ale může se pokusit prověřit možnost a efektivnost navrhované úpravy, či dokonce úpravy platné a v případě nutnosti navrhnout její korekci.

Nejprve je třeba, aby stroj dokázal rozpoznat v textu úpravy použití preskriptivního systému, a toto ustanovení zpracovat. Pro tento případ jsou typické v normách použité matematické vzorce⁹. Ty mají svůj typický tvar, takže jejich automatizované rozpoznávání a zpracování problémem není. Počítač tak získá informaci o způsobu aplikace normy (konkrétní vzorec), kterou dokáže využít pro účely realizace práva. Znalostní, či expertní systém by tak dokázal odpovědět např. na otázku, *jak vysoký důchod by měla konkrétní osoba pobírat*. Samozřejmě by potřeboval získat ještě některá osobní data, ale sám systém by měl být schopen uživateli klást relevantní otázky, aby tato data zjistil. Samozřejmě se také může stát, že stroj nebude schopen z právního textu správný vzorec odvodit. Objeví tak možný výkladový problém daného pravidla, který je z největší pravděpodobnosti způsoben nejednoznačností, či dokonce logickou chybou v normativním textu.

Dle předchozího odstavce zpracovaná pravidla lze porovnat s pravidly, která platí v dotčeném preskriptivním systému. Jak jsme již uvedli na začátku této části, největším problémem je vybrat ta „správná“ pravidla. Nyní se nám situace o něco málo zjednoduší. Hledáme již jen taková pravidla, která by mohla být v rozporu se zpracovaným právním textem. K tomuto účelu lze využít relativně novou informatickou disciplínu, data-mining, která se zabývá způsoby získávání potřebných informací z (veřejně) dostupných (cizích) databází. V našem konkrétním případě může postup skončit tím, že počítač najde pravidlo preskriptivního systému, se kterým je právní text v rozporu, potom označí dotčené pravidlo a může se pokusit též navrhnout korekci textu, nebo tím, že žádné takové pravidlo nenajde, což však neznamená, že neexistuje. Pouze se snižuje pravděpodobnost jeho existence a zvyšuje

⁷ Záleží na konkrétních okolnostech, jako je např. počet pravidel, rozdíly měr použitelnosti, apod.

⁸ Existují však také teorie, které říkají, že to, co označujeme za popisná pravidla, ve skutečnosti neexistuje a fyzikální (a obdobné) jevy se neřídí žádnými pravidly. Vše se děje náhodně s určitou mírou pravděpodobnosti. Tento chaos však lidé dokázali popsat určitým řádem, do kterého zapadají veškeré děje s vysokou pravděpodobností. Je však možné, že tento umělý lidský řád přestane narážet platit, právě proto, že se jevy ve skutečnosti ničím neřídí a zákonitost existují jen ve velmi malých časových úsecích.

⁹ V podzákoných normách se též často setkáme se vzorci fyzikálními.

pravděpodobnost správnosti právní úpravy z pohledu konkrétního preskriptivního systému.

Důvěryhodnost takového ověření závisí na používaných databázích a jejich důvěryhodnosti. Při používání veřejných zdrojů je tedy nezbytné, aby součástí odůvodnění výsledků byl též odkaz na využití databáze.

Obdobným způsobem by mohl stroj simulovat dopad norem z určitého úzkého pohledu. Například pomocí ekonomických pravidel by dovodil změnu ekonomické situace po schválení navrhované úpravy. Samozřejmě to předpokládá dokonalou znalost současné ekonomické situace a nalezení relevantních ekonomických pravidel, nebo existenci prediktivního ekonomického (expertního) systému, který by se zde pouze využil. Zadáme-li do expertního systému sociální situaci a sociální pravidla, můžeme stejným způsobem dokonale simulovat dopad na společnost.

3. DALŠÍ (NEPRAVIDLOVÉ) MATERIÁLNÍ PRAMENY PRÁVA

Existují i prameny neobsahující žádná pravidla (politika, intuice, demografie, geografická poloha, historie, kultura, lobby). Tato pravidla jsou pro automatizované zpracování nejméně vhodná. Především proto, že je nelze generalizovat jako deskriptivní a preskriptivní pravidla. Každý z tohoto typu pramenů je jiný, musí se o každém uvažovat samostatně, jak a zda vůbec automaticky zpracovávat. Navíc je lze strukturovaně popsat jen velmi obtížně. Bylo by třeba každý konkrétní systém podrobně prozkoumat a zjistit, zda je vhodný (která jeho část a jakým způsobem) pro automatizované zpracování. Pro nastínění situace uvedeme proto jen 2 rozdílné příklady.

3.1. POLITIKA

Tento materiální pramen ovlivňuje právo především tak, že pokud existuje několik možností přibližně stejně efektivních řešení, je na politickém rozhodnutí, které přijmout (někdy je samozřejmě díky politickému rozhodnutí také přijato pravidlo, které je výrazně méně efektivní než jiné, to však je nežádoucí stav). Jestliže počet možností úpravy určité věci je diskrétní (určitý, předem daný), pak lze automatizovaně při tvorbě takového pravidla nabízet legislativci tyto možnosti (které mohou být ohodnoceny pomocí všech výše řešených kritérií). Člověk mezi nimi pak může učinit politické rozhodnutí. Po určitém počtu takovýchto rozhodnutí může systém za použití umělé inteligence (induktivní inference) rozhodnutí předjímat. Toto počítačové rozhodnutí má však vždy jen určitou míru pravděpodobnosti shodnosti s politickým rozhodnutím člověka. Může spočívat v tom, že stroj si pamatuje, kterým kritériím dával člověk přednost, a do jaké míry. Takto může přiřadit váhy hodnotám krité-

rií, a podle váženého součtu seřazovat možnosti tak, jak by je nejspíš seřadil sám uživatel, čímž se uživateli zjednoduší politické rozhodování.

Lze uvažovat také o tom, že výjimečně a dočasně by bylo možné použít automaticky počítačem vybranou nejlepší možnost (například chybí-li okamžitě rozhodnutí lidské, přitom je ho zapotřebí k efektivnímu fungování normativního systému nebo státu). V takovém případě ten, kdo měl rozhodnout, je odpovědný i za rozhodnutí stroje, protože způsobil to, že není rozhodnuto (člověkem). Je však nutné co nejrychlejší ověření a potvrzení počítačového rozhodnutí („ratihabice“), popř. jeho změna. Děj popsán v tomto odstavci lze však řadit až do velmi vzdálené budoucnosti. Dnešní stav informatické vědy není dosud dostatečný, ani zde není politická vůle přenechat (dočasně) rozhodování strojům.

3.2. LOBBY

Zatím jsme se zabývali pouze problémem, jak o práva materiální prameny zahrnout. Některé by však měly být spíše eliminovány. Jako příklad můžeme uvést lobby (prosazování soukromých zájmů na úkor veřejných). V každém jednotlivém případě je působení jiné, nelze proto snadno rozpoznat vliv lobby na konkrétní navrhované pravidlo. Eliminace nesprávných materiálních pramenů je možná důsledným zpracováním těch potřebných. Při návrhu pravidla je normotvůrce upozorněn, že pravidlo není v plném souladu s určitým pramenem a je nabídnuta volba obdobných vhodnějších znění. Ten, kdo se rozhodne pro, podle počítače, méně efektivní možnost, musí též své rozhodnutí náležitě zdůvodnit (proč zvolil jinak, než se jevílo vhodným). Tato nabídka včetně zdůvodnění volby by se též měla objevit v nějakém záznamu o vzniku normy (např. na internetu), popř. v důvodové zprávě. Oproti dnešnímu stavu, kdy se nejčastěji odůvodňuje pouze přijetí určitého řešení, nikoli odmítnutí jiného, by se zvýšila průhlednost rozhodování při tvorbě práva. I nevhodné řešení se dá zdůvodnit jeho parciální výhodností při opomenutí globálnosti. To je však již mnohem obtížnější, je-li proti němu postaveno řešení jiné s počítačem odůvodněnou globální efektivností.

4. ZÁVĚR

Přestože automatizované zpracování, nebo též formalizace materiálních pramenů práva se na první pohled jeví téměř jako nemožné, stručně jsme si nastínili jeho problémy a některé způsoby řešení. Nejsnadněji by mělo jít formalizovat preskriptivní systémy, jelikož se svou povahou nejvíce blíží právu. U deskriptivních systémů předpokládáme o něco obtížnější automatizaci formalizace. Nejhůře zpracovatelné jsou potom takové materiální prameny, které nelze zařadit do žádné z předcházejících skupin, jelikož neobsahují žád-

ná pravidla. Teprve detailnější výzkum možností automatizovaného zpracování (který je nejdále u první skupiny¹⁰ potvrdí či vyvrátí naše domněnky o zpra-

covatelnosti (domníváme se však, že u třetí kategorie materiálních pramenů by tento výzkum byl neúměrně náročný).

¹⁰ Viz např. NOVÁK, F.: Právně informatická podpora legislativy – strukturně analytický přístup, Právník, č. 11, Praha, 2001; popř. NOVÁK, F.: Ověřování kontextových souvislostí nové právní úpravy v rámci daného právního řádu jako součást legislativního procesu a možnosti právní informatiky, Právník, č. 9, Praha, 1996.